

vojnika, dakle ukupno 1.505.000. Imamo li na umu najnovija demografska istraživanja V. Žerjavića, prema kojima broj ukupnih ratnih gubitaka iznosi 1.027.000 poginulih, Daviesov je podatak uvećan, s tim da ne navodi izvor iz kojeg ga preuzima. Međutim, Daviesov podatak o broju židovskih žrtava na području bivše Jugoslavije općenito se poklapa s Žerjavićevim rezultatima i iznosi između 55.000 i 60.000 ubijenih (1328.).

Prostor pozitivne recepcije Daviesovih zapažanja otvara se i u temi odgovornosti za ratne zločine koje su počinili zapadni saveznici. Iako Davies ne licitira krivicama zaraćenih strana, on otkriva istovjetnu moralnu strukturu počinjenih zločina. To potkrepljuje opisom engleskog izručenja sovjetskih ratnih zarobljenika u operaciji »Keelhaul« 1946.–47. (1046.–7.) i dobro nam poznatim sudskim slučajem povezanim s knjigom N. Tolstoja »Ministar i pokolj«, u kojoj se terete engleski časnici za izručenje ratnih zarobljenika jugoslavenskom režimu 1945. U Daviesovoj interpretaciji i u slučajevima kada je teško dokazati osobnu odgovornost, neporeciva je moralna odgovornost počinioaca. Stoga je primjercna njegova opaska: Ako se A. Eichmann nije mogao pred sudom pozivati na »izvršenje zapovijedi«, zašto bi se na to mogle pozivati snage zapadnih saveznika.

Kao što je već rečeno, u Daviesovoj se knjizi sretno isprepleću historiografska tradicija i inovacija. Eksperti nacionalnih povijesti u njoj će vjerojatno naći propusta, ali kao predložak za razmišljanje o čitavom europskom povijesnom iskustvu Daviesova će knjiga još dugo biti aktualna.

Nada Kisić Kolanović

KRONOLOGIJA: Hrvatska, Europa, svijet: politička i vojna povijest, religija, književnost, likovne umjetnosti, znanost i tehnički razvoj, glazba, film, sport, urednik Ivo Goldstein, Zagreb: Novi Liber, 1996., 368 str.

Jedna od prvih kronologija pisanih na hrvatskom jeziku, Vitezovićeve *Kronika* u svom vremenu je doživjela uspjeh i nekoliko izdanja. Za dijelove koje nije preuzeo od predloška svećenika Antuna Vramca iz 1578. godine kriterije važnosti utvrdio je sam Vitezović. Budućeg sabornika i člana habsburško-turske bilateralne komisije za razgraničenje zanimale su politika, ratni sukobi i granica prema Turcima, papinska i dinastička politika, ali i odnos prema drugim vjerskim zajednicama (1670. *Sidovi zegnani jeszu iz Czeszaroveh Ladany*). Zabilježio je česte vremenske i prirodne nepogode (1672. *Vnogo guszenicz, kebrov, y vszakoga szmrada po Horvatszke Zemlye bilo je, ili 1684. Ovu zimu biliszu veliki sznegi*), ali i događaje od globalnog značaja (1688. *Franczuzi biliszu nazopet Algir*). Vitezović je očigledno bio sklon akcijama svojih zemljaka Senjana (1610. *Szenyani ovo letto nekuliko puti Turke razbiliszu*), a jednako tako se nije ustručavao ocijeniti doprinose pojedinih vadara, te tako hvali švedsku kraljicu Kristinu, koja je do smrti 1654. *razumno ravnala*.

Povijesno znanje veliko je i zloglasno fluidno. Na pitanja koja jedna generacija smatra riješenima, sljedeća već traži nove odgovore. O tome svjedoče zanimanje za povijest, povijesne knjige, istraživanja i analize. Knjiga *Kronologija: Hrvatska, Europa, svijet* priručnik je koji bi sljedećim generacijama hrvatskih istraživača i studenata morao pomoći u tom nastojanju. Ovaj veliki obiteljski projekt uredio je Ivo Goldstein, profesor povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Knjiga je golema, na 368 velikih stranica

nižu se u okomitom slijedu na lijevim stranicama događaji iz svjetske i europske, te paralelno s njima na desnim stranicama činjenice iz hrvatske povijesti. Svjetska i europska, te hrvatska politička i vojna povijest, a uz nju najvažniji događaji iz kulturne i vjerske povijesti, sporta, filma, glazbe, književnosti, te ostalih umjetnosti. Kao što bi Descartes rekao za Amsterdam svoga vremena – to je inventar svega mogućeg. Tako urednički ambiciozna *Kronologija* postaje knjiga izvan mogućnosti prikaza, no ne i izvan mogućnosti kritike. Hrvatima urođeni cinizam pitat će koliko ruho skriva ovog carevića? Odgovor: mnogo slojeva, od kojih je neke ipak moguće razgrnuti.

Kamen kušnik Goldsteinove *Kronologije* su urednički kriteriji. Najveća je zamjerka ovom pothvatu nepostojanje odlučnog principa koji određuje važnost i prioritet građe. Zapanjuje ležernost kojom se urednik posvetio ovom projektu. Uobičajeno je u sličnim situacijama da urednik napiše predgovor u kojem iznosi stručnoj javnosti probleme s kojima se tijekom rada suočio, kako ih je razriješio, zašto se odlučio za određenu metodologiju, da podastre kriterije koji su ga vodili u radu. Razumljivi su limiti takvih pothvata i eventualne nedoumice oko koncepcije, ali nužno je da jednom kad se donese odluka o metodi i kriteriju oni moraju biti dosljedno primjenjivani.

Moguće je – ali mi to možemo samo nagađati – da je jedan od kriterija za uvrštavanje u *Kronologiju* bila zastupljenost Hrvata u svjetskim institucijama, na primjer sveučilištima – što se da zaključiti iz navodnika za 1476. godinu, u kojoj je Ladislav iz Požege predavao prirodne znanosti na bečkom sveučilištu. Saznajemo da su i Hrvati Adam Vatroslav Prandt i Moho Šoretić 1770. godine postali profesori sveučilišta u Trnavi. Jednako tako je Vatroslav Jagić nekoliko puta korektno naveden kao predavač na europskim sveučilištima. Teško je razumjeti činjenicu da u *Kronologiju* nisu uključeni današnji Hrvati, profesori na svjetskim sveučilištima, primjerice Radoslav Katičić s bečkog sveučilišta, zatim yaleski trolist Ivo Banac, Mirjan Damaška i Paško Rakić ili profesor Mirko Dražen Grmek (École Pratique des Hautes Etudes, Sorbonne IV) i mnogi drugi koji su se za svoje akademske pozicije morali izboriti u izvanredno snažnoj konkurenciji.

Svakako treba pohvaliti doprinos suradnika autora *Kronologije*. U izboru kompetentne ekipe suradnika urednik Ivo Goldstein pokazao je kreativnost i pronicljivost. Autori su uglavnom mladi znanstvenici i profesori od kojih neki stoje prvi u redu nasljedstva hrvatske enciklopedistike. Njihov bi napor bio čak i vidljiviji u balansiranim i doradenijem projektu.

Ovom projektu može se zamjeriti eurocentrizam, stanovita usredotočenost na najveće i najutjecajnije zemlje Europe, te, dakako, kroatocentrizam, koji logično proizlazi iz koncepcije *Kronologije* po kojoj Hrvatska mora količinom natuknica parirati istodobno Europi i svijetu.

Posebno je problematično pitanje Bosne i Hercegovine, koja je sustavno, od srednjeg vijeka, kroz čitavu *Kronologiju* na desnoj, hrvatskoj strani knjige. Izdavač Slavko Goldstein u proslavu knjige obrazlaže taj postupak ratom u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj 1991. godine. Argument je nedostatan, jer usprkos kontinuitetu hrvatske prisutnosti u Bosni i Hercegovini cjelokupna povijest Bosne ima svoj poseban razvoj.

Za razliku od Vitezovićeve »popa Vramca«, ne znamo za uzore Ive Goldsteina. Najizrazitija značajka ove knjige je eklektičnost. Ne postoji niti najopćenitija bibliografija kronologija, priručnika i literature kojom su se autori i urednik služili pri sastavljanju ove knjige. Postoji na tisuće kronologija, neke su temeljitije od drugih, no većina je, ipak, krajnje specijalizirana. Tako postoje nacionalne kronologije (nakon osamostaljenja baltičkih republika među prvima se nacionalnom kronologijom može pohvaliti Latvija: *Latvijas Hronika (Riga, 1992.)*). Moj osobni ljubimac je četrnaesto džepno izdanje *dtv-Atlas zur Weltgeschichte: Karten und chronologischer Abriß (München, 1979.)*, kombinacija povijesnog atlasa i kronologije. Preveden na sve svjetske jezike, ovo je istodobno jednostavan, točan i praktičan priručnik koji je tako pouzdan i potreban da novo izdanje izlazi gotovo svake godine. Najsličniji Goldsteinovoj koncepciji je kronolo-

gija Bernarda Gruna *The Timetables of History: a Horizontal Linkage of Peoples and Events* (New York, Simon and Schuster, 1991.). Na više od 700 velikih stranica ova impresivna kronologija iznosi svjetsku povijest, politiku, umjetnost i znanost, sve do povijesti svakodnevice. Koliko god vjerovali našim stručnjacima da su upoznati s relevantnom literaturom, bilo bi korisnije pročitati bibliografski esej nego nagađati o predlošcima za ovu kompilaciju. Istodobno, savjesniji urednik označio bi i provenijenciju fotografija i zemljovida.

Iako rasprava o tome je li povijest znanost ili umijeće nije završena, ona ne može biti isprikom za površnosti u prezentiranju građe. U znanosti ne postoji pretjerana pedanterija – postoji samo točno ili netočno prezentiranje činjenica. U hrvatskim kronološkim tablicama na kraju knjige među banovima koji su vladali »za Habsburgovaca« navedeni su i oni koji su banovali nakon 1918. godine, dakle nakon raspada Habsburške Monarhije i za vrijeme vladavine Karadorđevića. Nadalje ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić (1939.–41.) postaje dva puta predsjednik jugoslavenske Kraljevske vlade u izbjeglištvu kao Ivan Subašić (1944.–1945.). Nažalost urednik i redaktor ove kronologije pročitali su je nekoliko puta premalo i prepovršno. Da nije tako, broj bi grešaka bio manji, a vjerodostojnost čitavog projekta veća.

Rafinirane intelektualce i stručnjake za raznorodna područja uzrujavat će nepreciznosti i pogreške. Većina kojoj je namijenjena ova kronologija nisu specijalisti, ni enciklopedisti, niti pak profesionalni povjesničari. No, nemaju li i laici pravo da za uistinu europsku cijenu ove kronologije dobiju preciznu i točnu informaciju, sreden indeks, konzistentne navode u tekstu. Luksuzno opremljena, namijenjena širokoj publici, *Kronologija* je tek primjer komercijalne *coffee-table book*, informativne knjige uz koju se čovjek može dobro zabaviti i čak nešto naučiti. U našim uvjetima, kažu pomirljivo dobronamjerici, i to je postignuće.

Andrea Feldman

(UR.) THOMAS BREMER, *Religion und Nation im Krieg auf dem Balkan* (*Religija i nacija u ratu na Balkanu*), Bonn, 1996., 221 str.

Djelo pod naslovom »Religija i nacija u ratu na Balkanu«, objavljeno prošle godine u Bonnu, sadrži rasprave hrvatskih, njemačkih i srpskih povjesničara, teologa i politologa s njihova međusobnog susreta održanog u njemačkom gradu Freisingu 1995. godine na inicijativu Njemačke biskupske konferencije. Kao što je vidljivo iz samog naslova knjige, čiji je urednik njemački teolog Thomas Bremer, javnosti poznat po djelu »Eklezijalna struktura i ekleziologija Srpske pravoslavne crkve u 19. i 20. stoljeću«, na spomenutom je susretu hrvatskih, njemačkih i srpskih znanstvenika središnja tema bilo pitanje u kojoj se mjeri mogla pripadnost različitim vjerskim zajednicama instrumentalizirati u ratnom sukobu na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Bremer je istaknuo da su vjerske zajednice kod zaraćenih strana, a pritom je mislio na Katoličku crkvu u Hrvata, Srpsku pravoslavnu crkvu i Islamsku vjersku zajednicu i njihove predstavnike, naglašavale da se u ratu koji je počeo 1991. godine ne radi o vjerskom ratu, ali da su postojala različita stajališta o uzrocima rata, što je onemogućavalo pokušaje izmirenja zaraćenih strana. Stoga su njemački biskupi već 1993. godine pokušali preko susreta s predstavnicima Srpske pravoslavne crkve i Katoličke crkve u Hrvatskoj dogo-